

Якущенко Е.Р.

студент,

Науковий керівник: Колісникова Г.В.

кандидатка юридичних наук, доцентка,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПЕРЕВИЩЕННЯ МЕЖ САМОЗАХИСТУ (САМОУПРАВСТВА)

Самозахист особистих цивільних прав є одним із позасудових засобів захисту порушених майнових чи немайнових прав особи. Визначення меж самозахисту суб'єктивних цивільних прав є важливим аспектом при вирішенні цивільно-правових спорів, що

виникають з приводу зловживання цивільними правами при перевищенні цих меж. Використання права на самозахист виключно у визначених законом межах говорить про достатній рівень правосвідомості та правової культури як окремої особи, так і суспільства в цілому. Сучасне цивільне законодавство України містить поняття зловживання цивільними правами та встановлює межі самозахисту суб'єктивних цивільних прав.

Тому метою дослідження є з'ясування меж цивільного самозахисту, фактичного складу самоуправства при перевищенні його меж, правові наслідки для особи при перевищенні меж самозахисту, а також аналіз правової доктрини, нормативної бази та судової практики стосовно даного питання.

Дане дослідження ґрунтується на аналізі робіт таких вчених: О. Капліна, Б. Карнаух, Д. Луспенник, О. Рогач, М. Малейн, М. Агарков, І. Осолінкер, О. Батожська, О. Чепис та інші.

Стаття 8 Конституції України проголошує, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права [1]. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства [2]. Таким чином, загальновизнані соціальні та законодавчі норми є єдиними правовими регуляторами суспільних відносин в країні. Проголошується принцип, згідно із яким особі дозволяється реалізовувати свої права та свободи лише якщо її дії не будуть порушувати прав інших осіб.

Порушення меж суб'єктивного права при його здійсненні вважають зловживанням правом [4, с. 345]. Ст. 13 Цивільного Кодексу України встановлює межі здійснення суб'єктивних цивільних прав. Зокрема, частина третя цієї статті проголошує: не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах [3].

Зловживання правом за своєю правовою природою є суспільно шкідливим діянням і різновидом юридично значущої поведінки, що

здійснюється, як правило, у межах норм права. Це ускладнює кваліфікацію даної поведінки як правопорушення, оскільки вона не завжди є протиправною, тобто такою, що порушує норми права, та найчастіше позначається терміном «незаконні дії» [5, с. 289].

Наслідком зловживання, зазвичай є не відповідальність у вигляді позбавлення особи того, що їй належить, а лише відмова у визнанні за особою права на те, що вона намагалася здобути внаслідок зловживання [6, с. 33].

Таким чином, проаналізувавши ознаки такого феномену як зловживання правом, можна дійти висновку, що: 1) такі дії за своєю суттю є порушенням меж здійснення суб'єктивних цивільних прав; 2) дана поведінка за зовнішнім виразом відповідає нормам права; 3) дана поведінка має специфічні правові наслідки (наприклад, визнання недійсними положень фіктивного або фраздаторного правочину).

Таким чином, слід зосередити увагу на питанні реалізації права на самозахист суб'єктивних цивільних прав та визначенні його меж.

Ст. 19 Цивільного Кодексу України встановлює право особи на самозахист цивільних прав від протиправних посягань. Абзац другий частини першої цієї статті визначає, що самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства [3]. Таким чином, дані норми повністю узгоджуються з положеннями Конституції України та правовою позицією Конституційного Суду України, але дані норми прямо не встановлюють межі здійснення особистого права на самозахист, а дають право суду вирішити питання про співмірність захисту порушеного права на свій розсуд.

Самозахист не повинен виходити за межі дій, необхідних для запобігання порушенню, і має бути співмірним порушенню за своїми способами (в іншому випадку він може стати самоуправством або виступати перевищенням меж необхідної оборони) [7, с. 315]. Таким чином, під час перевищення меж самозахисту цивільних прав, особа не втрачає права на цивільний самозахист, але її дії можуть набути ознак протиправності. Тому, при вирішенні спорів будуть

перевіритися обставини, що свідчать про відповідність чи невідповідність змісту порушеного права, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідків, що спричинені цим порушенням способом самозахисту. При цьому для цивільного права кваліфікація даних діянь не має реального значення.

Ст. 1169 Цивільного Кодексу встановлює межі здійснення права на самозахист цивільних прав: шкода, завдана особою при здійсненні нею права на самозахист від протиправних посягань, у тому числі у стані необхідної оборони, якщо при цьому не були перевищені її межі, не відшкодовується. Якщо у разі здійснення особою права на самозахист вона завдала шкоди іншій особі, ця шкода має бути відшкодована особою, яка її завдала. Якщо такої шкоди завдано способами самозахисту, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства, вона відшкодовується особою, яка вчинила протиправну дію [3].

Для реалізації способів самозахисту характерним є те, що вони можуть бути оскаржені до суду або до іншого компетентного органу, що є своєрідною гарантією дотримання прав та інтересів особи, яка порушила чуже право, і дозволяє захистити громадян і юридичних осіб від можливих випадків самоправства з боку особи, яка реалізовує дійсне чи удаване право на самозахист [8, с. 5]. Підтвердженням цих положень є судова практика. У справі № 295/12964/19 Богунського районного суду м. Житомира позивач звернувся із позовом про відшкодування моральної та матеріальної шкоди за пошкодження автомобіля внаслідок неправомірних дій відповідача. При цьому судом було встановлено, що відповідач дійсно розбив лобове скло автомобіля позивача, але діяв у межах самозахисту, адже позивач намагався вивантажити із автомобіля, який йому надала інша особа, будівельне сміття біля житлового будинку, чим міг спричинити збитки власникам житла, а також на вимоги відповідача припинити дані дії погрожував відповідачу монтажним ключем та направив транспортний засіб у напрямку відповідача. Суд виніс рішення про залишення вимог позивача без задоволення на підставі ст. 1169 Цивільного Кодексу.

Таким чином, дії особи, яка порушила межі самозахисту цивільних прав можна вважати самоуправством. Самоуправство – порушення законного порядку під час вирішення певних справ; прояв особистої сваволі [9, с. 49]. Дане поняття походить із римського приватного права, де воно є лише позаюрисдикційною формою захисту порушених цивільних прав та полягає у розправі над порушником права [10, с. 51].

У цивільному законодавстві України відсутня дефініція поняття «самоуправство», але наявні деякі поняття, суміжні за змістом. Зокрема, Цивільним Кодексом України передбачені такі діяння особи: самочинна переробка чужої речі (ст. 332), самочинне будівництво (ст. 376) та інші форми зловживання цивільними правами [3]. Всі вони характеризуються тим, що особа, яка їх вчиняє, не має права на це. Лише в деяких випадках дії особи, яка вчинила самоуправство можуть бути визнані правомірними за рішенням суду (при самочинному будівництві).

Самоправство здійснюється у формі активних дій, які здійснюються усупереч законодавству, але зовні схожі на самозахист. При самоправстві діє презумпція правомірності, за якою дії особи вважаються правомірними доти, поки вони не будуть оскаржені. З точки зору психологічного сприйняття особою своїх дій, то самоправець вчиняє ці дії з метою поновлення ж порушеного права чи уявного [11].

Отже, дане дослідження дало змогу зрозуміти, що: 1) перевищення меж цивільного самозахисту при завданні збитків, значно більших, ніж збитки при протиправному посяганні слід розцінювати як самоуправство; 2) самоуправство є однією із форм зловживання цивільними правами; 3) при перевищенні меж самозахисту виникають зобов'язальні правовідносини з приводу відшкодування шкоди відповідно до ст. 22, 23 Цивільного Кодексу.

Список використаних джерел:

1. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – С. 41. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04/sp:max100>.
3. Цивільний Кодекс України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40. – Ст. 356. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/sp:max100>.
4. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бегова та ін. ; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. – Т. 1. – 656 с.
5. Капліна О. Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2010. – № 3 (62). – С. 286–295.
6. Карнаух Б. Зловживання правом та його правові наслідки // Підприємництво, госп-во і право : наук.-практ. госп.-прав. журн. – 2020. – № 9. – С. 31–36.
7. Актуальные проблемы гражданского права. Сборник статей. Вып. 1 / Под ред. и со вступ. ст. : Брагинский М. И. – М.: Статут, 1999. – 464 с.
8. Луспенник Д. Д. Реалізація права на самозахист цивільних прав – новела нового цивільного кодексу України: поняття і межі здійснення / Д.Д. Луспенник // Адвокат. – 2004. – № 11. – С. 3–8.
9. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 9. 916 с.
10. Римское частное право : учебник / под ред.: проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. – М., 1996.
11. Осолінкер І.М. Самозахист права власності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Національний університет «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». – Харків : б. в., 2011. – 216 с.